

FCO. JAVIER DÍAZ SORO
MATEO ANDRÉS HUESA
(C.D.M.T.)

(Projecte presentat en el IV Seminari sobre "Desenvolupament local i medi ambient. El programa LEADER en els països comunitaris del Sud" celebrat a Conca el 8 d'octubre de 1993 en el marc de la Universitat Internacional Menéndez Pelayo).

CARACTERITZACIÓ DE LA COMARCA

El Maestrat de Terol constitueix una peculiar unitat geogràfica i històrica situada entre les terres altes de Terol, la conca minera central i les planes del Baix Aragó, tenint la seva prolongació natural en el Maestrat de Castelló a través del Ports de Morella. Es tracta d'una àrea molt muntanyenca que té com a eix bàsic l'encaixonada vall mitja i alta del riu Guadalope així com les conques dels seus petits afluents.

Les comunicacions viàries han configurat una comarca de recorregut "circular" que gira al voltant d'una extensa zona central de difícil accés formada per l'espai natural de les gorges del Guadalope, sense gairebé presència de l'hàbitat humà.

Les dades demogràfiques evidencien el seu caràcter fortament regressiu. La densitat de població es situa en 4,5 h./Km², si bé excloent els dos nuclis més exteriors i propers al Baix Aragó es reduiria més quedant al voltant de 3 h./Km². La zona ha perdut el 74% de la càrrega demogràfica existent a principis de segle reunint òbviament totes les característiques d'una població notablement envellida. L'hàbitat obeeix al model de nuclis relativament distants de notable caseria, reflex d'un passat esplendorós. No obstant això, només un arriba als 1500 habitants i tres als 600,

abundant la tipologia situada entre 150-200 habitants. Per altra part la important dispersió de masies es troba pràcticament deserta amb un evident abandonament de l'ecosistema agrari tradicional.

L'agricultura és limitada i es troba molt vinculada a la cabana ramadera amb presència del sector oví, el boví en la part alta i algunes granges porcínes i cunícoles. Només en la zona més propera al Baix Aragó apareix una més gran diversificació de produccions amb presència de vinyes, olivars i vells regadius. L'explotació forestal es limita a petites serradores.

Després del tancament de les últimes explotacions de la zona, l'ocupació minera es redueix a la presència d'actius en els nuclis propers a la Conca Central.

El sector comercial només té un cert desenvolupament en algunes poblacions de capçalera i és molt subsidiari de centres exteriors. L'artesanía tradicional és pràcticament residual si bé ara comencen a sorgir petits tallers de nous creadors en diferents materials.

La producció agroalimentària de qualitat presenta alguns trets interessants malgrat la seva petita dimensió, amb l'existència d'alguns obradors de pastes artesanes, formatges i conserves de porc, tradicionals i sobretot, per la seva presència exterior, el

pernil curat en diversos assecadors de la zona alta. Cal destacar així mateix la situació a la zona d'una cooperativa deshidratadora de fruites (orellons de préssec) i quatre tallers tèxtils.

LA INICIATIVA LEADER DEL MAESTRAT DE TEROL

La proposta inicial presentada a la iniciativa comunitària LEADER neix dins de la dinàmica que des de fa alguns anys s'ha generat en el municipi de Molinos, petita població de 400 habitants, que partint d'un atractiu turístic evident, com són les seves Grutes de Vidre ha realitzat un plantejament global sobre el seu patrimoni natural i cultural com a punt de partida d'un programa de desenvolupament a nivell local.

La voluntat d'intentar estendre el model al conjunt de la zona impulsa en 1991 als responsables de l'Escola-Taller de Molinos a realitzar un projecte de desenvolupament rural integral per a un conjunt de nou municipis del Maestrat. La seva formulació parteix d'una avaluació prèvia dels recursos dels quals està dotada la zona i la creació del Grup d'Acció Local constituït per institucions i entitats representatives de l'arc polític, social i econòmic regional a les quals es fa partícip de l'aposta que representa LEADER, aportant cada una la seva diferent perspectiva de visió i actuació. Es constitueix així el Centre per al desenvolupament del Maestrat Terol format per l'ajuntament de Molinos, com a nucli d'arrencada, la Diputació Provincial de Terol, la Unió General de Treballadors, la Federació de Cooperatives Agràries d'Aragó, l'Associació Aragonesa de Societats anònimes laborals, La Mancomunitat Turística del Maestrat i la Fundació per al Foment de l'Economia Social i el Cooperativisme, als quals va unir-se posteriorment la Diputació General d'Aragó.

A l'avaluació de recursos continua un rastreig minuciós dels possibles projectes d'inversió que venien albergant diferents sectors de la comarca, de tal manera que

en el projecte inicial enviat a la Comissió Europea figura ja una relació detallada de promotors. La seriositat de la metodologia utilitzada i el realisme de la proposta financera presentada motiven que el projecte sigui aprovat sense retallades malgrat la seva evident ambició, que el col·loca en el tercer lloc dels 52 programes nacionals quant a inversió prevista (1455 milions de pessetes) tot i que la població de l'àrea d'actuació és la menor de tots ells (5200 habitants), en el llinar establert per la directiva LEADER.

Després de la posada en marxa, la tasca fonamental de l'equip gestor ha estat efectuar el seguiment i assistència dels projectes, tant d'aquells que figuren des de primera hora com d'altres incorporats amb posterioritat. Igualment ha estat garantir la seva cofinanciació així com de les accions destinades a recolzament tècnic, mesures complementàries i funcionament del centre, factor aconseguit gràcies al conveni establert amb el govern regional aragonès per un import de 178 milions de pessetes durant els dos primers anys d'execució, els quals s'uneixen als 331 milions d'origen comunitari.

La tipologia dels promotors és diversa si bé el fet que en aquest moment vagin endavant setanta-cinc projectes, completant els objectius previstos pel programa, suposa constatar el tremend esforç que està desenvolupant-se en el Maestrat, on sembla invertir-se la tendència general que mostren els moments actuals de recessió. D'alguna manera l'efecte demostratiu que persegueix el LEADER d'està complint plenament, més si pensem que a més dels projectes que estan en marxa són múltiples els que no han quallat però que no obstant això han mobilitzat un canvi de mentalitat de cara a plantejar-se possibles alternatives d'activitat.

El turisme és sens dubte el sector que ha acaparat més expectatives plantejant-se una millora substancial de l'oferta estàndard existent així com la creació d'algunes infraestructures de les quals fins ara n'hi

havia mancaça (zones d'acampada de diferent categoria). Així mateix una vessant de tipus alternatiu s'està desenvolupant fortament amb la creació d'allotjaments de turisme rural, ofertes d'activitats amb la naturalesa o albergs juvenils de distinta titularitat. També cal assenyalar altres apartats com poden ser els projectes vinculats a la producció artesana agroalimentària ja ressenyada o la valorització d'algunes produccions locals (vi, oli, fruticultura biològica, etc.)

La constatació d'aquestes línies d'orientació i una nova revaluació de la situació són les que marquen ara el disseny de noves actuacions que ja no van directament a recolzar la inversió productiva però si que repercuteixen en el seu benefici potenciant elements-força: el patrimoni i l'acció associativa.

La formulació de propostes a nous programes en matèria turística o mediambiental, la realització de jornades sectorials i altres accions són factors que avancen la segona fase d'actuació dins del desenvolupament de la Iniciativa LEADER, que estem segurs contemplarà en paral·lel el sorgir d'un nou estadi d'activitat subsegüent al desenvolupament en aquest breu lapsus de temps.

Tanmateix la creació d'una xarxa telemàtica i del Centre Aragonès d'Informació Rural Europea, acollint-se al programa CAR-REFOUR, suposen passos en l'extensió del model al conjunt del territori d'Aragó avançant en la perspectiva que la reforma dels fons estructurals apunta per als nous programes operatius i la directiva d'un nou LEADER que primarà la interconnexió de les experiències i la creació de xarxes com a via de fomentar el potencial endogen del medi rural.

EL PARC CULTURAL DEL MAESTRAT

Ja hem apuntat que l'avaluació dels recursos amb que compta la zona ha estat un dels eixos centrals de la metodologia empleada per impulsar el programa de desenvolupament del Maestrat. El territori, la po-

blació, les matèries primeres o els sectors d'activitat han estat escrutats com a elements que aporten un potencial evident. No obstant això, l'anàlisi ha recalat en la consideració de dos factors que representen un recurs del que la comarca està notablement dotada: el patrimoni cultural i natural.

L'herència cultural materialitzada en moltes manifestacions tant materials (art i arquitectura noble o popular) com immaterials (la història en si mateixa o les tradicions) suposen un recurs que és necessari posar a treballar en funció de l'estratègia global de desenvolupament, a l'igual que la qualitat dels espais naturals, alguns pràcticament verges. Dos elements per als quals en la lògica de mercat existeix una demanda notable com a base per a un turisme cultural respectuós amb la natura de béns "no renovables".

Es pretén que el patrimoni vingui a jugar un paper rendabilitzador dels projectes d'inversió generats en l'anterior dinàmica descrita, però no d'una manera asèptica limitant-ho a una contemplació estàtica si no operant en ell una lògica d'actuació, presentació i interpretació. Per iniciar aquest procés era precis efectuar un inventari general i l'estudi de les possibles línies d'intervenció un cop avaluada la situació global. Aquí es presenta la necessitat d'un tractament que implica un pla de recuperació (tant d'espais naturals i paisatges com d'elements arqueològics i arquitectònics) i també el recolzament als col·lectius que des de diferents òptiques han vingut desenvolupant una tasca d'investigació i defensa.

No obstant això, la clau del procés radica en el moment en què aquests col·lectius comencen a comprendre que la seva activitat absolutament lloable però dispersa ha de posar-se en relació al procés de desenvolupament que s'està generant, seguint el model amb el que s'està treballant a Molinos. Aquí s'ha procedit des de fa temps a una reflexió sobre aquests aspectes que s'han materialitzat en la creació de diver-

ses estructures amb tendència a cobrir etapes en l'estratègia d'actuació sobre el seu patrimoni natural i cultural. La creació del Parc Cultural de Molinos des de 1986 representa una fita fonamental en aquesta dinàmica.

Impulsat per l'Institut Aragonès d'Arqueologia, dependent del Col·legi Universitari de Terol, i l'ajuntament de Molinos, el Parc Cultural basa el seu treball en l'exposició global de tots els aspectes vinculats a la relació que s'estableix entre una població i el seu hàbitat natural d'assentament històric. El modelat del paisatge i els ecosistemes producte d'aquesta relació s'ofereixen a través d'itineraris i sales d'interpretació, com a resultat d'un procés viu en el que s'han succeït jornades temàtiques, exposicions, publicacions, cursos i tallers internacionals prenent com a epicentre el patrimoni i la seva presentació museològica, a la vegada que s'iniciaven programes d'investigació encara oberts, fins ara centrat en l'arqueologia espacial i la intervenció socio-educativa. S'ha de dir que en tot aquest procés ha estat rellevant l'aportació de l'Escola-Taller de Molinos, sorgida el 1989 dins de l'entorn del propi Parc Cultural, la qual ha complementat la seva tasca formativa amb la col·laboració material en moltes d'aquestes realitzacions.

Ja hem apuntat l'existència en d'altres punts de la comarca de diverses iniciatives que sense haver arribat a la maduresa d'aquest plantejament venien treballant en línies molt properes a Molinos. Des de la seva creació en 1978 el Grup d'Estudis de Mas de las Matas, adscrit a l'Institut d'Estudis de Terol (C.S.I.C.), ha vingut desenvolupant una important feina d'investigació que, encara que aplicada a tots els aspectes que conformen la formació de la present realitat, es fonamenta bàsicament en la recuperació del coneixement del passat històric a través de la recomposició d'un arxiu del que mancava la localitat després de la destrucció dels existents en 1936. Aquest treball unit a la seva altra vessant de defensa del patrimoni de la zona i el re-

colzament a les noves manifestacions artístiques ha donat lloc a la creació del Museu de Mas de las Matas, incorporat al Sistema Aragonès de Museus, el qual consta de diverses sales (arqueologia, arts plàstiques, mostres temporals) i instal·lacions auxiliars.

Així també aquesta tasca s'ha vist reflectida en setze publicacions aparegudes fins a la data, oferint un notable elenc d'estudis a nivell local i comarcal.

A l'altre extrem de la zona, ens trobem a Galve una destacable iniciativa de defensa patrimonial. Es tracta de l'encomiable feina d'un afeccionat a la paleontologia, José María Herrero, que prospectant i recolzant el treball d'equips procedents de diferents universitats durant trenta-cinc anys, ha tret a la llum l'enorme riquesa en fòssils que ofereix la zona, documentada per múltiples publicacions nacionals i internacionals, i que té el seu reflex en una sala d'exposició provisional recolzada per l'Ajuntament.

Per últim, dins de les experiències que ja estaven planificades amb caràcter previ a l'inici del programa LEADER ha d'esmentar-se el projecte de creació d'un Parc Geològic a Aliaga aprofitant la múltiple varietat de les seves formacions de relleu que han desplaçat fins allà en els últims anys a un bon nombre d'investigadors i estudiants d'universitats europees. Aquesta iniciativa surt del Departament de Geodinàmica de la Universitat de Saragossa i l'ajuntament d'Aliaga, pretenent canalitzar aquest interès i fent fins el moment la primera fase consistents en la creació d'itineraris i instal·lació de taules d'interpretació.

Doncs bé, l'existència d'aquests nuclis d'actuació a nivell patrimonial ha impulsat a l'equip gestor del Centre per al Desenvolupament del Maestrat a la formulació d'una proposta que redimensioni el treball ja realitzat i intenti estendre el model a nous punts d'intervenció i creació d'atractius turístico-culturals.

Aquesta proposta planteja una coordinació prèvia entre totes les iniciatives de cara a confrontar i coordinar la metodologia d'ac-

tuació i establir una sèrie de prioritats en l'ordre d'execució, perquè en una segona fase s'avanci en el que seria una gestió integrada del conjunt de projectes.

No obstant això, l'objectiu a curt termini és consolidar una ruta de caràcter cultural que serveixi de recolzament als múltiples projectes d'inversió turística establerts en el seu recorregut al costat del programa LEADER. Aquesta ruta pretén configurar un recorregut lineal a través dels diversos parcs temàtics, emulant l'experiència dels eco-museus estesos pel territori que són freqüents de trobar a la resta d'Europa.

D'aquesta forma els diversos col·lectius han elaborat un pla d'acció pel qual s'estudia en aquest moment la cofinanciació entre el programa LEADER i el govern aragonès.

L'Institut Aragonès d'Arqueologia planteja la continuïtat dels programes d'investigació del Parc Cultural de Molinos, aquesta vegada directament orientats a la creació de punts de visita en diversos jaciments arqueològics significatius, així com una actuació paisatgística en el municipi, l'edició de guies monogràfiques i publicació de cartografia temàtica, juntament amb un estudi de viabilitat per a la recuperació d'un antic molí de paper com a centre de producció artesanal i museístic. Igualment està treballant en la creació de programes multimèdia interactius vinculant medi ambient i patrimoni tant per Molinos com per a la resta del Maestrat, un cop acabí el tractament informàtic de l'inventari de recursos de la comarca realitzat mitjançant un sistema d'informació geogràfica.

El grup d'estudis de Mas de las Matas ha presentat la resituació i ampliació del seu Museu, recuperant no solament un edifici de rústica solera en la localitat, sinó creant diverses sales temàtiques en allò que seria un plantejament descentralitzat d'exposició aprofitant espais que reuneixen un valor singular que poden ser un molí fariner i un altre d'oli situat en una petita població propera, Jaganta. Aquestes es vincularien a cicles concrets com són el del cereal i

l'agricultura, l'aigua i el regadiu, o la presència de l'art i l'arquitectura religiosa a la zona. El museu obert a noves actuacions en aquest sentit, s'orienta a mostrar una visió de la tècnica en el medi rural i una presentació prèvia de tot el que el visitant pugui observar en matèria de patrimoni dins de la seva àrea d'influència.

El Parc Geològic d'Aliaga treballa en aquest moment en la instal·lació del centre d'interpretació com a punt d'arrencada per a iniciar la visita així com la seva dotació des de la perspectiva de servir a la vegada com a centre de documentació per a col·lectius universitaris. Per altra part també s'està elaborant una guia general dels recorreguts a efectuar, seguint un esquema d'edició que a l'igual que en els fulletons de promoció vol estendre's al conjunt de les iniciatives de la ruta.

El Parc Paleontològic de Galve ha aprofitat el boom generat en els últims mesos per impulsar la reconstrucció de dos sauris i la senyalització d'itineraris per a les visites de petjades de fòssils i diversos ecosistemes singulars de la zona.

Pot comprovar-se així com l'efecte generat pels projectes d'inversió han mobilitzat les actuacions en matèria de patrimoni conscienciant al conjunt de la població sobre l'abast i la importància dels seus recursos, fent partícips del procés de desenvolupament a les instàncies investigadores de la Universitat i d'altres col·lectius en una generació de "cultura productiva".

El Centre per al Desenvolupament del Maestrat no es limita a delegar aquestes actuacions en les iniciatives existents sinó que promou així mateix línies d'intervenció. Ho testimonien les propostes presentades al Plan Futures, quant a que representen la creació d'una infraestructura bàsica per al desenvolupament d'activitats en la natura dins del recorregut del sender GR.-8 que creua la comarca (senyalització, creació de plafons i taules d'interpretació, recuperació de camins històrics, equipament de vies d'escalada, edició de guies documentals), o al programa LIFE, en el qual es planteja

un model de gestió i l'execució d'actuacions pilot seguint les conclusions d'un estudi d'avaluació d'impactes encarregat al col·lectiu d'Educació de Medi Ambient de Saragossa. Amb aquesta orientació figuraria igualment la planificació en aquest trimestre de cursos sobre tècniques de rehabilitació arquitectònica per a professionals de la construcció, com a pas previ per a l'adopció d'una unitat de criteris en la gestió urbanística dels municipis, o la realització de diversos mòduls sobre turisme patrimonial de cara a que els propis promotors coneguin i facin millor publicitat d'aquests

recursos. Per últim el Centre està estudiant la creació de dos nou punts d'actuació expositiva i investigadors, i bé sota la condició de comprometre a noves entitats i col·lectius en l'execució dels respectius projectes. Aquests punts prendrien com a eix prioritari per un costat els aspectes vinculats a l'ús del riu Guadalopec en el seu conjunt i els espais naturals que travessen (Villarluengo i Pinars de Fortanete), i per un altre el ric patrimoni d'arquitectura popular i de palaus d'una àmplia zona que té com a millor targeta de presentació la població de Mirambel, Premi Europa Nostra el 1983.